ČLÁNKY A STUDIE 44-55

Česko-polské písňové vztahy na příkladu vydavatelské strategie Orlovy tiskárny

MONIKA SZTURCOVÁ

Szturcová, Monika: Czech-Polish Song's Relations as Exemplified by the Publishing Strategy of Orel's Printing House

The study deals with the topic of Czech-Polish relations in the context of broadside ballads production (especially pilgrim) as exemplified by Orel's printing house in Frýdek. The study focuses on the question of how the popularity of the pilgrim sites located in the territory of present-day Poland (Częstochowa and Kalwaria Zebrzydowska) reflected in Orel's printing house editorial-publishing strategy. The study also deals with the topics of the existence of Czech and Polish variants of religious (especially pilgrim) songs, Orel's other Polish-language output, and the printing house's ties to other printing enterprises in the region of Upper Silesia.

Key words *Broadside Ballads; Pilgrim Songs; František Orel; Kalwaria Zebrzydowska; Częstochowa*

Contact *Ostravská univerzita; A16624@student.osu.cz*

Tiskárna rodiny Orlů sehrála významnou úlohu v dějinách frýdeckého tiskařství. Byla v provozu v letech 1877–1950 a po celou dobu byla spojena se zakladatelskou rodinou Orlů. Za více než 70 let svého trvání se tiskárna výrazně zasloužila o rozvoj knihtiskařské tradice na území Těšínského Slezska. Díky obchodnímu talentu jejích představitelů se věhlas její produkce, zejména kramářských poutních tisků, rozšířil i za hranice Slezska, na území tehdejší Haliče.

V této studii se pokusíme představit možnosti bádání dosud nezpracované kapitoly česko-polských vztahů přelomu 19. a 20. století, a to na základě písňových tisků. Toto široké téma se pokusíme přiblížit na příkladu poutní písňové produkce Orlovy tiskárny. Celkové uchopení zvoleného tématu znesnadňuje stav dochování primárních pramenů a skutečnost, že tyto primární prameny jsou rozesety v mnoha různých paměťových institucích v České republice a v Polsku. Navíc je nutné vyrovnat se s různým stupněm jejich katalogizace.

Biografie zakladatele tiskárny Františka Orla (1849–1927) je dobře známá, nejpodrobněji o něm informoval Vladimír Kohout ve studii *Nejstarší tiskárna ve Frýdku*.[1] František Orel se narodil ve Frýdku v měšťanské rodině. Po absolvování základní školní docházky se vyučil tiskařem a knihkupcem v Těšíně, Budapešti, Vídni, Terstu a Wadowicích v Malopolsku.

* Tato studie vznikla v rámci projektu SGS13/FF/2016 Ostravské univerzity *Fenomén poutních míst jako příklad interdisciplinárního přístupu k barokní mentalitě a zbožnosti*.

1 KOHOUT, Vladimír: Nejstarší tiskárna ve Frýdku. *Radostná země*, 1952, č. 2, s. 19–20.

V roce 1874 se vrátil do Frýdku a roku 1877 po obdržení koncese založil tiskárnu a knihkupectví. V roce 1900 František Orel postoupil tiskárnu synu Josefovi (1876–1950) a sám dále provozoval pouze knihkupectví. Tiskárna a knihkupectví se následně v roce 1912 spojily v jednu firmu, kdy jako společník přistoupil druhý syn František (1883–1950).[2] Firma rovněž dodávala tiskopisy pro obchody, průmysl, záložny, spořitelny a bankovní ústavy, spolky i soukromé osoby. Tiskařskou činnost doplňoval obchod s papírenským zbožím.

V 19. století, zejména po napoleonských válkách, nastala na Frýdecku nová éra poutí, které se předtím vládní osvícenský absolutismus pokoušel neúspěšně potlačit. V době josefínských reforem zde paradoxně vzniklo nové poutní místo Hájek, na počátku 19. století ožil poutní ruch na Prašivé a po celé 19. století se těšily oblibě slavné frýdecké poutě.[3]

Skutečnost, že Orlova tiskárna působila v době obnoveného rozkvětu poutní tradice a zároveň se nacházela v prostoru specifického česko-polsko-německého etnického pomezí, významně ovlivnila její editorsko-vydavatelskou strategii – ať už se jednalo o charakter vydávaných tiskovin, či o jazyk, v němž se tisklo. Stěžejní část produkce tvořila náboženská literatura – kramářské písně, modlitební knihy apod., v menší míře se vydávala vlastivědná literatura či časopisy. Tiskárna vydávala tisky v češtině, polštině a němčině.[4] Předpokládáme, že polskojazyčné tisky byly určeny jak pro domácí polskojazyčné publikum, tak pro prodej na dostupných zahraničních poutních místech. Na polskojazyčných náboženských tiscích se objevují vydavatelské údaje v následujících podobách: *We Frydku drukiem Franciszka Orła*; *Drukiem i nakładem „Katolickiej drukarni" Fr. Orła we Frydku*; *Drukiem i nakładem katolickiego wydawnictwa Fr. Orła i Synów we Frydku, Śląsk austr.*; *Nakł. kat. nakładatel. Fr. Orła we Frydku (Śląsk austr.)*; *Czcionkami drukarni Józefa Orła we Frydku*; *Drukiem katolickiego wydawnictwa Fr. Orła i Syna we Frydku, Śląsk austr.* Zejména v případě, kdy se jako místo tisku vysloveně uvádí Rakouské Slezsko, předpokládáme tisk za účelem prodeje za hranicemi rakouského Slezska, zejména v sousední západní části Haliče.

Tisky ke Kalvárii Zebřidovské

Z hlediska našeho tématu je nanejvýš zajímavé, že František Orel založil přímo v Kalvárii Zebřidovské filiální provozovnu, která zde fungovala až do vypuknutí první světové války. Jaromír Hranický uvedl, že František Orel vlastnil v Kalvárii kupecký stánek, který zásoboval svými tisky a který obsluhovali jeho zaměstnanci.[5] Podle V. Kohouta měl František Orel do své filiálky zajíždět čtyřikrát ročně.[6] To, že si Orel jako vhodné místo pro svoji pobočku na území dnešního Polska vybral právě Kalvárii Zebřidovskou, jistě souvisí se silnou oblibou tohoto poutního místa na Těšínsku. Lze předpokládat, že Orla přivedlo na myšlenku založení zebřidovské filiálky půlroční působení ve Wadowicích.

---

2 Srov. biografická hesla MYŠKA, Milan: Orel, František. In: *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*, 3. Ostrava – Opava 1995, s. 85–86; SVOBODA, Jiří: Orel, Josef. In: *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*: *Nová řada*, 4 (16). Ostrava 2007, s. 78.

3 PINDUR, David: Poutní tradice na Frýdecku v pozdním baroku. *Těšínsko* 49, 2006, č. 3, s. 6–7.

4 Orlova tiskárna v němčině prokazatelně tiskla nejrůznější tiskopisy, otázkou však zůstává, zda v tomto jazyce tiskla i náboženskou literaturu.

5 Státní okresní archiv (dále SOkA) Frýdek-Místek, knihovna, sign. R 392, HRANICKÝ, Jaromír: *Historie knihtiskáren ve Frýdku-Místku*. Rukopis. Frýdek-Místek 1978.

6 KOHOUT, V.: Nejstarší tiskárna, s. 20.

Po roce 1914 došlo ke ztrátě odbytiště v Haliči, což následně vedlo ke zmenšování Orlova podniku.[7] Wadowická tiskárna byla neodmyslitelně spjatá s rodinou Foltynů. Zakladatelem rodinné tiskařské tradice byl František Foltyn, který v roce 1870 přejal místní tiskárnu, založenou v roce 1825 Čechem Josefem Pokorným. Foltynova tiskárna byla ve své době jednou z největších tiskáren zaměřených na pololidovou literaturu na území dnešního Polska. K nárůstu wadowické produkce došlo zejména ve druhé polovině 80. let 19. století, tj. v období znovu vrcholícího poutního fenoménu spojeného se značnou poptávkou po populární písňové náboženské literatuře. Wadowická provozovna se tak přednostně zaměřovala na vydávání kramářských poutních písní či různých zpěvníků, jejichž odbytištěm byla dostupná okolní poutní místa, především Kalvárie Zebřidovská, Ležajsk a Čenstochová. O tiskařských kontaktech na česko-polském pomezí svědčí, že se Foltyn vyučil tiskařskému řemeslu u Ervína Feitzingera v Těšíně.[8]

Kalvárie Zebřidovská je druhým největším poutním místem na území dnešního Polska. Byla založena na počátku 17. století krakovským vojvodou Mikołajem Zebrzydowským, kterému krajina tohoto místa připomínala biblický Jeruzalém. Díky výhodné poloze téměř na hranici Slezska a Krakovska a poměrně nedaleko od hranic Moravy byla oblíbeným cílem poutníků mj. z moravského Valašska a Lašska, dále ze slezského Těšínska a severozápadního Slovenska.[9] Tradice poutí z Těšínska do Kalvárie sahá do roku 1614, kdy těšínský kníže Adam Václav konvertoval z luteránství ke katolictví a zorganizoval do Kalvárie první hromadnou pouť. K posílení kultu na Těšínsku jistě vedla i účast tamních poutníků na slavnostní korunovaci milostného obrazu Matky Boží Kalvarské, která proběhla dne 15. srpna 1887 (oslavy probíhaly po celý srpen). Obyvatelé těšínského Slezska přispěli nemalou finanční částkou na korunu pro Ježíška.[10] Po rozšíření železniční dopravy sem poutníci přijížděli vlakem – zpravidla dojeli do Osvětimi, Zátora či přímo do Kalvárie. Dále pokračovali pěšky nebo nastoupili do připravených povozů. V období velikonočního Svatého týdne byly obvykle vypravovány speciální vlaky a poutníci měli dokonce možnost využít hromadných slev na vlak.[11]

Poutníci z Těšínska se rovněž zúčastnili srpnových oslav u příležitosti výročí 300 let od založení Kalvárie v roce 1902. O velkém zájmu poutníků svědčí fakt, že v den, kdy začala pouť, tj. 10. srpna, bylo do Kalvárie z Těšínska vypraveno dvanáct speciálních vlaků.[12] V Muzeu Beskyd ve Frýdku máme dokonce k dispozici polskojazyčný harmonogram těchto slavností, vydaný pro účastníky nákladem kalvarského kláštera. Poutníci do Kalvárie přicházeli v hojném počtu při srpnovém svátku Nanebevzetí Panny Marie a nejvíce v období velikonočního Svatého týdne, kdy se zde odehrávala teatralizovaná pašijová

7 Tamtéž, s. 19–20.

8 RATAJCZAK, Tomasz: *Książki religijne i quasi-religijne z wadowickich oficyn drukarskich (1825–1940)*. Wadowice 2007, s. 30.

9 Dostupnost poutního místa i pro věřící ze vzdálenějších lokalit se zvýšila zejména po vybudování železniční trati spojující Těšín a stanici Kalwaria Zebrzydowska Lanckorona v roce 1888. BRANDSTETTROVÁ, Marie a kol.: *Beskydy* : *Dny všední i sváteční*. Třinec 2013, s. 131.

10 GÓRECKI, Jan: Pielgrzymowanie Cieszyniaków. In: BUDNIAK, Józef – MOZOR, Karol (eds.): *Kształtowanie tożsamości religijnej i kulturowej na Śląsku Cieszyńskim w latach działalności Książęco-Biskupiego Wikariatu Generalnego Księstwa Cieszyńskiego (1770–1925)*. Cieszyn 2004, s. 145.

11 GÓRECKI, Jan: *Pielgrzymki na Górnym Śląsku w latach 1869–1914*. Katowice 1994, s. 83–84.

12 TÝŽ: Pielgrzymowanie, s. 146.

procesí v dobových kostýmech.[13] Panny a mládenci pocházející z Těšínska měli od roku 1754 privilegium asistovat při hlavních mariánských slavnostech, což bylo jistě vnímáno jako prestižní záležitost.[14] Zpráva z konce 18. století uvádí, že frýdečtí farníci se vydávali do Kalvárie na Velký pátek každoročně.[15]

Skutečnost, že kalvarské *sanktuarium pasyjno-maryjne* je možné procházet dvojím způsobem – jako zastavení sledující pouť Krista (28 zastavení) nebo cestu Matky Boží (24 zastavení) – se promítla do tematického rozpětí písní. Setkáváme se zde jak s mariánskými písněmi, tak s písněmi ke Kristu, přičemž se tyto dva typy úcty často prolínají v rámci jednoho textu. Poutní tisky hlásící se ke Kalvárii Zebřidovské tvoří pevnou součást produkce Orlovy tiskárny. Jednalo se přitom jak o polskojazyčné, tak i o českojazyčné texty. Z polskojazyčných tisků se k uvedenému poutnímu místu vyloženě hlásí písně s incipity *Marsz, marsz, me serce, na Kalwarią*;[16] *Idźmy, bracia, idźmy, siostry, w tej kompanii*;[17] *Witamy cię, Matko Boska, tu cudami wsławiona*;[18] *Bądźże pozdrowiona, Panno Maria*[19] a *Z Góry Kalwaryjskiej rozlega się dzwon*.[20] Je nutné podotknout, že se ve všech případech jedná o písně velmi rozšířené v dobových zpěvnících či kramářských tiscích, a je proto zřejmé, že tyto písně, původem jistě starší, nevznikly v Orlově tiskárně. Z českojazyčných textů se jedná o písně začínající slovy *Nábožný křesťane, nechtěj čekat déle*,[21] *Pojď, mé srdce, na Kalvárii*;[22] *V srdci se radost množí, že budu putovat*;[23] *Nejsvětější Matko Boží, ó Maria*[24] a *Na tisíc, milionkrát budiž pozdravená, Panno Maria Svatokalvarská*.[25] Lze se domnívat, že i řada obecně mariánských písní či písní ke Kristu (zejména s pašijovou tematikou), které v názvu či v textu neobsahují přímý odkaz na Kalvárii Zebřidovskou, se v rámci poutního

13 BRANDSTETTROVÁ, M. a kol.: Beskydy, s. 131.

14 GÓRECKI, J.: Pielgrzymowanie, s. 142.

15 PINDUR, D.: Poutní tradice, s. 4.

16 Muzeum Beskyd (dále MB) Frýdek-Místek, sbírka kramářských tisků, sign. FM 11091 S, *Pieśń nowa o Kalwarii* – Drukiem Franciszka Orła we Frydku – inc. *Marsz, marsz,me serce, na Kalwarią*.

17 Tamtéž, sign. FM 11094 S, *Pieśń pielgrzymujących na Kalwarią do skruchy i żalu serdecznego pobudzająca* – Drukiem Franciszka Orła we Frydku – inc. *Idźmy, bracia, idźmy, siostry, w tej kompanii*.

18 Tamtéž, sign. FM 11850 S, *Pamiątka z Kalwarii. Pieśń nowa o przywitaniu się z Matką najświętszą i pożegnaniu* – Drukiem i nakładem katolickiego wydawnictwa Fr. Orła i Synów we Frydku, Śląsk austr. – inc. *Witamy cię, Matko Boska, tu cudami wsławiona*.

19 Tamtéž, sign. FM 12347 S, *Pieśń nowa o najśw. Marii Pannie Kalwaryjskiej* – Drukiem i nakładem katolickiego wydawnictwa Fr. Orła i Synów we Frydku, Śląsk austr. – inc. *Bądźże pozdrowiona, Panno Maria*.

20 Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie (dále MEK), druki ulotne, nesign., *Pieśń nowa do Matki Boskiej Kalwaryjskiej* – inc. *Z Góry Kalwaryjskiej rozlega się dzwon* – Drukiem katolickiego wydawnictwa Fr. Orła i Syna we Frydku. Śląsk austr.

21 MB Frýdek-Místek, sbírka kramářských tisků, sign. FM 11087 S, *Nová píseň: Cesta následování šlépějí Pána Ježíše na Horu Kalvarskou* – Tiskem Frant. Orla ve Frýdku – inc. *Nábožný křesťane, nechtěj čekat déle*.

22 Tamtéž, sign. FM 11093 S, tisk bez titulní strany, inc. *Pojď, mé srdce, na Kalvárii*.

23 Tamtéž, sign. FM 11825 S, *Píseň o začátku Kalvárie Zebřidovské a umučení Pána Ježíše Krista* – Tisk Frant. Orla ve Frýdku – inc. *V srdci se radost množí, že budu putovat*.

24 Tamtéž, sign. FM 11993 S, *Nábožná píseň o Kalvárii zvlášť Nanebevzetí Panny Marie, všem věrným křesťanům k pobožnému rozjímání na světlo vydaná* – Ve Frýdku Tiskem a Nákladem Františka Orel-a – 1881 – inc. *Nejsvětější Matko Boží, ó Maria*.

25 Tamtéž, sign. FM 12358 S, *Krásný, nábožný a odpustkový vinš v domku Panny Marie Svatokalvarské. Na památku ze sv. pouti* – Tiskem Františka Orla ve Frýdku – inc. *Na tisíc, milionkrát budiž pozdravená, Panno Maria Svatokalvarská*.

provozu na tomto poutním místě používala. Stejně tak soudíme o tiscích typu *Křížová cesta*,[26] *Pobožnost křížové cesty*[27] či *Godzinki o męce Pańskiej*[28] vydávaných samostatně v podobě kramářského tisku, které obsahovaly modlitby, rozjímání o Kristově utrpení a případně i píseň. Většina uvedených tisků pochází pravděpodobně z konce 19. století, menší část pak z počátku 20. století.

Ke Kalvárii Zebřidovské vydala tiskárna rovněž českojazyčnou poutní knihu s názvem *Průvodní knížka pro horlivého poutníka na Horu Kalvarskou putujícího* s podtitulem *Rozjímání a modlitby přehrozných muk od zajetí i ukřižování až do hrobu Pána a Spasitele našeho Ježíše Krista, spojená s rozjímáním a modlitbami života Bolestné Matky Boží zesnutí i slavné Nanebevzetí Marie Panny*.[29] V předmluvě se uvádí, že text byl přeložen z polštiny (*z polského přeložené od P. A. O.*), přičemž originál vyšel v Krakově v roce 1791. Orlova tiskárna tuto publikaci vydala celkem třikrát (v letech 1880, 1884 a 1894), a to na základě druhého vydání původního textu z roku 1831. Účelem této knížky bylo sloužit jako *průvodce po cestách zebřidovských*, představit *živými barvami tajemství Spasitele našeho a Matky jeho* a *vyprosit všecky milosti na tom svatém místě*. Poslední z uvedeného odkazuje na skutečnost, že vykonání poutě a projití křížové cesty a rozjímání o Kristově utrpení při jednotlivých zastaveních bylo spojeno se získáním odpustků, tj. prominutím trestů za spáchané hříchy pro sebe nebo pro duše v očistci – mj. během Velikonoc a na svátek Nanebevzetí Panny Marie.[30] Knížka obsahuje prozaický popis Kalvárie Zebřidovské, následuje výčet možností získání odpustků. V *Poučení* najdou poutníci konkrétní rady, jak se připravit na pouť a jak se chovat po příchodu na poutní místo. Hlavní část průvodní knihy obsahuje dva samostatné oddíly s modlitbami a rozjímáními – jednak pro jednotlivá zastavení křížové cesty, jednak ke stanovištím mariánské cesty. Knížka obsahuje pouze jednu píseň, a to k uctění Ježíše Krista (inc. *V srdci se radost množí, že budu putovat*).[31] Pro úplnost dodáme, že Orlova tiskárna pro Kalvárii Zebřidovskou vydávala i pohlednice – korespondenční lístky.[32]

Je zajímavé sledovat, zda náboženská praxe poutního místa ovlivňovala tematickou a formální podobu zkoumaných písňových textů. Řada poutních písní mívala spíše univerzální charakter (typické motivy putování, promluvy světce k poutníkům, prosby věřících), což bylo předpokladem pro přizpůsobování textů různým poutním místům. S větší konkretizací se setkáváme méně často a jen zřídka narazíme na popis průběhu konkrétních obřadů. O to více zaujmou některé texty ke Kalvárii Zebřidovské, u nichž je zřejmé, že vznikly přímo k tomuto poutnímu místu. Pozoruhodný je věrný popis teatralizovaného

26 SOkA Frýdek-Místek, fond Alois Novák, inv. č. 84, *Křížová cesta*.

27 MB Frýdek-Místek, sbírka kramářských tisků, nesign., *Pobožnost křížové cesty* – Tiskem a nákladem Františka Orla a synů ve Frýdku.

28 SOkA Frýdek-Místek, fond Alois Novák, inv. č. 84, *Godzinki o męce Pańskiej* – Drukiem katolickiego wydawnictwa Fr. Orła i Synów we Fryku, Śląsk austr.

29 Muzeum Těšínska, sbírka starých tisků, sign. H 9088, *Průvodní knížka pro horlivého poutníka na Horu Kalvarskou putujícího. Rozjímání a modlitby přehrozných muk od zajetí i ukřižování až do hrobu Pána a Spasitele našeho Ježíše Krista, spojená s rozjímáním a modlitbami života Bolestné Matky Boží zesnutí i slavné Nanebevzetí Marie Panny* – Ve Frýdku. Tiskem a nákladem Františka Orla. 1894.

30 Provázanost poutí se získáním odpustků se v některých případech promítla i do samotného názvu písně. Jako příklad uveďme již zmíněný tisk s názvem *Krásný, nábožný a odpustkový vinš v domku Panny Marie Svatokalvarské*.

31 MB Frýdek-Místek, sbírka kramářských tisků, sign. FM 11825 S, *Píseň o začátku Kalvárie Zebřidovské a umučení Pána Ježíše Krista* – Tisk Frant. Orla ve Frýdku – inc. *V srdci se radost množí, že budu putovat*.

32 SOkA Frýdek-Místek, fond Alois Novák, inv. č. 84, *Pozdrav z Kalvárie Zebřidovské – Korespondenční lístek – Correspondenz Karte* – Tiskem J. Orla ve Frýdku.

procesí při srpnovém svátku Nanebevzetí v textu písně s názvem *Pieśń nowa o pogrzebie i Wniebowzięciu Marii Panny* (inc. *Z dalekiej my krainy*, bez sign.).[33] V písni je vylíčen průvod, v jehož čele kráčí starosta, dále andělé, družbové, asistující družičky nesoucí planoucí svíce (první pouť do Kalvárie z Těšínska byla přivítána v noci při planoucích svících – od té doby asistující družičky z Těšínska nosily v Kalvárii svíce),[34] muzikanti a poutníci včetně nemocných prosících o uzdravení. Je zajímavé, že v českojazyčném protějšku nazvaném *Nová píseň o pohřbu nejblahoslavenější Panny Marie* (inc. *Z dalekéj jsme krajiny*)[35] je tento popis zkrácen, při zachování stejného rozsahu písně, na úkor univerzálních promluv Panny Marie k poutníkům. Plastický obraz procházení poutním areálem a různých činností poutníků (mj. nocleh, přesuny mezi zastaveními, společný zpěv) nalezneme v písni *Pamiątka z Kalwarii. Pieśń nowa o przywitaniu się z Matką najświętszą i pożegnaniu*.[36]

Co se týká délky, setkáváme se zde s rozsáhlejšími texty. Je pravděpodobné, že vytváření delších písní bylo motivováno potřebou poskytnout poutníkům texty dostatečného rozsahu, které by mohli zpívat při přechodech mezi jednotlivými zastaveními či kapličkami, jež byly od sebe v Kalvárii poměrně vzdálené.

Tisky k Čenstochové

V protikladu k lokálně omezenému kultu Kalvárie Zebřidovské se největší polské mariánské poutní místo Čenstochová u nás těšilo oblibě výrazně větší. Kopie milostného obrazu Černé Madony najdeme po celém našem území, vydávání poutních tisků pro Čenstochovou je však dosud doloženo pouze na Moravě a ve Slezsku. Vydávání tisků pro Čenstochovskou Madonu je u nás doloženo od 18. století.[37] Čenstochová byla kromě poutníků z polských zemí vyhledávaným cílem poutí z Moravy, Slezska a Uher. Poutní ruch zde začal na konci 14. století. Kult Čenstochovské Madony výrazně vzrostl po roce 1655, kdy bylo toto poutní místo neúspěšně obléháno švédskými vojsky, načež byl zdejší obraz Panny Marie korunován Královnou Polska.

Uvádí se, že tradici čenstochovských poutí na Moravě zavedl sv. Jan Sarkander, který pocházel ze Skočova v těšínském Slezsku a byl od mládí zvyklý toto poutní místo navštěvovat.[38] Uctívání tohoto kultu rovněž podporovali olomoučtí biskupové, což dále vysvětluje popularitu Čenstochové jako poutního místa na Moravě a ve Slezsku. Významnou roli samozřejmě hrála i geografická blízkost tohoto poutního místa. Až do poloviny 18. století leželo čenstochovské poutní místo jen asi 20 km od slezsko-polské hranice.

---

33 MEK, druki ulotne, nesign., *Pieśń nowa o pogrzebie i Wniebowzięciu Marii Panny* – inc. *Z dalekiej my krainy*– Nakł. Katolickiego nakładelstwa F. Orła we Frydku, Śląsk austr.

34 GÓRECKI, J.: Pielgrzymowanie, s. 142.

35 MB Frýdek-Místek, sbírka kramářských tisků, sign. FM 11036 S, *Nová píseň o pohřbu nejblahoslavenější Panny Marie* – v Uh. Skalici, u Josefa Teslíka – inc. *Z dalekéj jsme krajiny.*

36 Tamtéž, sign. FM 11850 S, *Pamiątka z Kalwarii. Pieśńnowa o przywitaniusię z Matką najświętszą i pożegnaniu* – Drukiem i nakładem katolickiego wydawnictwa Fr. Orła i Synów we Frydku, Śląsk austr. – inc. *Witamycię, Matko Boska, tu cudami wsławiona*.

37 Srov. MALURA, Jan – IVÁNEK, Jakub – SZTURCOVÁ, Monika: Kramářské písně o Panně Marii Čenstochovské. In: CZAJKOWSKI, Krzysztof – ZÁŘICKÝ, Aleš (eds.): *Stopami Poláků na Českém/Rakouském Slezsku* : *Stopami Poláků v Českém/Rakouském Slezsku*. Częstochowa 2016, s. 79–92.

38 SCHENKOVÁ, Marie: Poutní tradice v českém Slezsku. In: MIHOLA, Jiří (ed.): *Na cestě do nebeského Jeruzaléma* : *Poutnictví v českých zemích ve středoevropském kontextu*. Brno 2010, s. 93.

Když v letech 1740–1742 pruský král Fridrich II. obsadil 90 % Slezska, Čenstochová se pro poutníky z českých zemí rázem ocitla v poměrně daleké cizině, kult však již byl u nás zřejmě pevně zakotven, a tak tato změna politických hranic pozicí poutního místa neotřásla.

Orlova tiskárna pro poutníky do Čenstochové vydala v roce 1891 náboženskou knihu *Spasitedlné občerstvení, jak pro žádostivou, tak pro pobožnou duši, z odrobinek nazaretského milostného stolu, Královny nebe i země, neb Krátká zpráva o milostném obrazu Panny Marie v Častochově, který od sv. Lukáše Evangelisty malován byl* […].[39] V předmluvě se uvádí, že text byl přeložen Anastázem Derkovicem z *polštiny do němčiny a z německé do moravské řeči*. Kromě prozaické zprávy o původu mariánského obrazu v Čenstochové a jeho dalších osudech zde poutníci našli i dvě písně k Čenstochovské Madoně. Píseň s incipitem *Sláva budiž Bohu na výsosti* je v dosud doloženém repertoáru českojazyčných písní k Panně Marii Čenstochovské ojedinělá, naopak druhá píseň, začínající *Kde jsi, Matko Častochovská, Maria, Maria, kde tě hledat mám* byla u nás rozšířená, navíc byla pravděpodobně původním textem věnovaným tomuto poutnímu místu.

V roce 1908 tiskárna vydala *Hodinky o Svatočastochovské Panně Marii, v nichž to se původ toho nejsvětějšího obrazu vyznačuje* – s podtitulem *Poutníkům k potěšení na světlo vydané*.[40] Tisk obsahuje modlitby, osm písní v rámci hodinek a dvě další písně. Píseň s incipitem *Tisíckrát tě pozdravujem, Matičko Častochovská* je v rámci české kramářské poutní písňové tvorby poměrně známá (nejstarší vydání je doloženo z roku 1757), naproti tomu píseň určená pro zpěv před samotnými hodinkami – *Obraz nejsvětější Matičky Častochovské* je v rámci českojazyčných písní k Čenstochovské Madoně ojedinělá.

Dvojjazyčnost

Na příkladu písní vydávaných Orlovou tiskárnou můžeme ilustrovat nanejvýš zajímavou skutečnost, že řada poutních či obecně náboženských písní, vydávaných v dobových zpěvnících či jako samostatné kramářské tisky, existovala v českojazyčné i polskojazyčné variantě. Orlové dokonce vydávali obě jazykové varianty některých písní souběžně. Ze souběžně vydávaných jazykových variant písní můžeme jmenovat obecně náboženskou píseň s incipitem *Veliká to milost Boha otce byla*[41] a její polskojazyčnou variantu začínající *Wielka to miłość Boga Ojca była*,[42] která se prokazatelně zpívala v Kalvárii Zebřidovské. Pro ilustraci uvádíme první sloky písní:

---

39 SOkA Frýdek-Místek, fond Alois Novák, inv. č. 84, *Spasitedlné občerstvení, jak pro žádostivou, tak pro pobožnou duši, z odrobinek nazaretského milostného stolu, Královny nebe i země, neb Krátká zpráva milostném obrazu Panny Marie v Častochově, který od sv. Lukáše Evangelisty malován byl (…)* – Ve Frýdku 1891. Tiskem a nákladem Františka Orla a Syna.

40 MB Frýdek-Místek, sbírka kramářských tisků, sign. FM 11112 S, *Hodinky o Svatočastochovské Panně Marii, v nichžto se původ toho nejsvětějšího obrazu vyznačuje. Poutníkům k potěšení na světlo vydané.* – Ve Frýdku 1908 – Tiskem a nákladem Františka Orla a Syna.

41 Tamtéž, sign. FM 12422 S, *Píseň o umučení Pána Ježíše Krista* – Tiskem a nákladem Františka Orla ve Frýdku – inc. *Veliká to milost Boha Otce byla*.

42 Tamtéž, sign. FM 11067 S, *Pieśń o całej męce Pana naszego Jezusa Chrystusa* – Drukiem Franciszka Orła we Frydku – inc. *Wielka to miłość Boga Ojca była*.

Wielka to miłość Boga Ojca była,
że nam dał na świat jedynego Syna,
wydał Go bezbożnym w ręce,
ku najokrótniejszej męce,
by cierpieć musiał.

Klęczy w ogrojcu krwią zafarbowany,
anioł go cieszy od Boga zesłany,
to masz kielich gorzkiej męki,
od Ojca Twojego ręki,
byś dopełnić musiał.

Mówi po trzykroć do Ojca swojego,
aby odjął kielich umęczenia tego,
mówiąc, Ojcze, wola Twoja,
niech się stanie a nie moja,
oddawam się Tobie.

(Pieśń o całej męce
Pana naszego Jezusa Chrystusa)

Veliká to milost Boha Otce byla,
že nám nám dal na smrt jediného Syna,
vydal ho bezbožným v ruky,
v ty nejukrutnější muky,
které trpět musel.

Klečí v zahradě, je krví zbarvený,
anděl ho těší, od Boha poslaný,
tu máš kalich, muky hořké,
to od nebeského Otce,
ten vyplnit musíš.

Prosí ho třikrát Boha Otce svého:
by odjal kalich umučení jeho,
praví, Otče, vůle tvoja,
ať se stane a ne moja,
oddávám se tobě.

(Píseň o umučení Pána Ježíše Krista)

Dalším doloženým příkladem je píseň s incipitem *Pojď, mé srdce, na Kalvárii*,[43] k níž existuje protějšek s incipitem *Marsz, marsz, me serce, na Kalwarią*[44] – oba doložené tisky podle typografie pocházejí z počátku 20. století, přičemž nejstarší doloženou českojazyčnou variantou této písně je tisk z roku 1790 (inc. *Marš, marš, mé srdce, na Kalváriu*).[45] Mladší verze českojazyčného textu se liší nahrazením archaických výrazů neutrálními. Mezi českými písněmi jsme tuto píseň nalezli doloženou pouze ke kalvárii jakožto křížové cestě obecně, naproti tomu polskojazyčný text existuje i ve variantě k Panně Marii Čenstochovské (inc. *Marsz, marsz, me serce, do Częstochowy*).

Další skupinu tvoří písně, o nichž bezpečně víme, že existovaly v českojazyčné i polskojazyčné variantě, avšak v rámci doloženého materiálu vydaného Orlovou tiskárnou jsme našli pouze texty v jedné jazykové variantě. Do této skupiny můžeme zařadit i výše zmíněnou polskou píseň s incipitem *Z dalekiej my krainy*,[46] jejíž českojazyčnou variantu *Z dalekéj jsme krajiny* máme doloženou ve vydání Josefa Teslíka v Uherské Skalici.[47] Dalšími příklady je píseň s incipitem *O Maria, cóż tak narzekasz*,[48] kterou známe v českojazyčné variantě *Proč, Maria, proč si tak naříkáš*, či píseň s incipitem *O Maria, szukam cię dawny*

43 Tamtéž, sign. FM 11093 S, tisk bez titulní strany, inc. *Pojď, mé srdce, na Kalvárii*.

44 Tamtéž, sign. FM 11091 S, *Pieśń nowa o Kalwarii* – inc. *Marsz, marsz, me serce, na Kalwarią* – Drukiem Franciszka Orła we Frydku.

45 Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Online, cit. 15. 8. 2016, dostupné na http://www.knihopis.org/, *Píseň nová o Kalvárii* – inc. *Marš, marš, mé srdce, na Kalváriu* – Vytištěná roku 1790 (Knihopis č. K09599).

46 MEK, druki ulotne, nesign., *Pieśń nowa o pogrzebie i Wniebowzięciu Marii Panny* – inc. *Z dalekiej my krainy* – Nakł. Katolickiego nakładelstwa F. Orła we Frydku, Śląsk austr.

47 MB Frýdek-Místek, sbírka kramářských tisků, sign. FM 11036 S, *Nová píseň o pohřbu nejblahoslavenější Panny Marie* – v Uh. Skalici, u Josefa Teslíka – inc. *Z dalekéj jsme krajiny*.

48 Tamtéž, sign. FM 11105 S, *Pieśń o najśw. P. Marii Bolesnej* – Drukiem Franciszka Orła we Frydku – inc. *O Maria! Cożtak narzekasz*.

czas[49] známou v češtině jako *Ó Maria, hledám tě dávný čas*. Druhá zmíněná píseň se v polském prostředí zpívala na poutích do Piekar a na Hoře sv. Anny. Dalším zajímavým příkladem je píseň s incipitem *V srdci se radost množí, že budu putovat*,[50] která existuje rovněž v polské variantě s incipitem *W sercach się radość mnoży, idę pielgrzymować*, tu však nemáme doloženou mezi tisky pocházejícími z Orlovy tiskárny. Píseň je v českém prostředí kromě varianty ke Kristu známá ve variantě ke sv. Anně Frantálské, stejně jako polskojazyčná verze.

V repertoáru poutních písní vydávaných Orlovou tiskárnou se objevovaly velmi populární písně. Skutečně dobovým hitem na poli poutní písňové produkce byla několikrát variovaná píseň s incipitem *Gwiazdo śliczna, wspaniała,* kterou vydávala Orlova tiskárna k Madoně Kalvarské (inc. *Gwiazdo śliczna, wspaniała, Kalwaryjska Maria*) a Ležajské (inc. *Gwiazdo śliczna, wspaniała, tu wsławiona Maria*). Vydávání uvedených variant máme doloženo i u Foltyna ve Wadowicích a Procházky v Bílsku. Polskojazyčná verze existuje i pro Pannu Marii Piekarskou (inc. *Gwiazdo śliczna, wspaniała, o Piekarska Maria*) a není překvapením, že takto populární text existuje také ve variantě k nejvyhledávanějšímu polskému poutnímu místu – Čenstochové (inc. *Gwiazdo śliczna, wspaniała, Częstochowska Maria*). Zajímavá je skutečnost, že píseň nacházíme v rámci českého kramářského oběhu s incipitem *Horo krásná, spanilá* patrně z přelomu 18. a 19. století, v doložených variantách k Panně Marii Křtinské,Cellenské, Chlumecké a Starohorské.

Není bez zajímavosti, že Orlova tiskárna využívala pro tisk polskojazyčných tisků jako obrazového doprovodu českých vzorů. Na tuto skutečnost upozornil Franciszek Kotula, který si mj. povšiml vyobrazení Kroměřížské Madony na tisku písně k Panně Marii Ležajské.[51]

Další polskojazyčný repertoár tiskárny

Pro úplnost musíme dodat, že tiskárna tiskla písně i pro další poutní místa – dosud jsme našli dvě písně hlásící se k Panně Marii Ležajské (inc. *O jak jest miłożyć tu w naszej ziemi*[52] inc. *Już nam czas nadchodzi, bracia pielgrzymi*[53]) a jednu k Panně Marii Gerwałdské (inc. *Już to po zachodzie słońca*[54]).

Polskojazyčná produkce Orlovy tiskárny se však neomezovala pouze na poutní a obecně náboženské písně a tisky ke Kristu či Panně Marii (např. na polském území dobově velmi oblíbená píseň o útěku Panny Marie s Josefem do Egypta začínající slovy *We czwartek*

---

49 Muzeum Těšínska, sbírka kramářských tisků, sign. H 9614, *Pieśń nowa do najświętszej Marii Panny* – inc. *O Maria, szukam cię dawny czas* – Drukiem katolickiego wydawnictwa Fr. Orła i Syna we Frydku, Śląsk austr.

50 MB Frýdek-Místek, sbírka kramářských tisků, sign. FM 11825 S, *Píseň o začátku Kalvárie Zebřidovské a umučení Pána Ježíše Krista* – Tisk Frant. Orla ve Frýdku – inc. *V srdci se radost množí, že budu putovat*.

51 KOTULA, Franciszek: Ryciny odpustowych pieśni. *Polska Sztuka Ludowa* XXIX, 1975, 4, s. 248.

52 SOkA Frýdek-Místek, fond Alois Novák, inv. č. 84, *Pieśń nowa o Matce Boskiej Leżajskiej* – inc. *O jak jest miłożyć tu w naszej ziemi* – Nakładem Zofii Kussa. Drukiem katolickiego wydawnictwa Fr. Orła i Synów we Frydku, Śląsk austr.

53 MEK, druki ulotne, nesign., *Pieśń nowa o najświętszej Marii Pannie Leżańskiej,objawionej na Piaskach* – Drukiem katolickiego wydawnictwa Fr. Orła i Syna we Frydku, Śląsk austr.

54 Tamtéž, nesign, *Pieśń o najśw. Marii Pannie Gerwałdskiej* – Drukiem katolickiego wydawnictwa Fr. Orła i Syna we Frydku, Śląsk austr.

wieczór, pierwszego marca)[55] ale zahrnovala v menší míře i písně věnované dalším světcům, písně o zázracích a zázračných mariánských zjeveních, např. *Pieśń nowa o najśw. Pannie Marii z Lord*[56] či světské tisky, např. svatební (např. *Powinszowania dla młodych do ślubu*).[57] Z dobově na území dnešního Polska oblíbených a často vydávaných textů o zázracích jsme v repertoáru Orlovy tiskárny našli písně: *Pieśń o pustelniku z ptaszkiem*,[58] *Pieśń o żydowskich dzieciach*,[59] *Pieśń o świętym Anielu Stróżu*[60] a *Pieśń nowa o sierotach w nędzy narzekających*[61] a prozaické vyprávění *Opowiadanie o jednej duszy, która z czyśca przyszła i przez następującą modlitwę wyswobodzona była*.[62]

Vztahy k dalším regionálním tiskárnám

Orlova tiskárna čerpala z tradic kramářské tvorby a existující zásobárny textů. Takřka všechny výše uvedené polskojazyčné poutní písně najdeme v repertoáru vydávaných tisků polských tiskáren Horního Slezska, ať už v rámci poutních knih, zpěvníků, či jako kramářské tisky (vytištěné samostatně, nebo spolu s dalšími písněmi). Výraznou shodu vydávaných písní sledujeme s repertoárem již zmíněné Foltynovy wadowické tiskárny, tiskáren Juliusze Nowackého a Karola Miarky (staršího a mladšího) v Mikołowě, tiskárny Teofila Nowackého v Piekarech či tiskárny Zygmunda Jelena v Tarnowě. Zde je nutné podotknout, že zatímco u nás kramářské tisky zaznamenaly největší rozvoj ve druhé polovině 18. století a první polovině 19. století, v Polsku, jak se zdá, fungovaly jako významné hymnografické médium až ve druhé polovině 19. století.

Je třeba zmínit, že Orlova tiskárna nebyla jediným tiskařským podnikem na Těšínsku, který usiloval o dosažení komerčního úspěchu prostřednictvím vydávání polskojazyčných tisků. Podobně postupoval majitel těšínské tiskárny Karel Procházka, který měl dočasně filiálku pro tisk kramářských písní v Bílsku, jež se stejně jako tisky z Orlovy tiskárny prodávaly v Čenstochové a v Kalvárii Zebřidovské.[63] Podle F. Kotuly *tiskárny na Těšínském Slezsku kramářskými tisky Halič doslova zaplavovaly.*[64]

55 Tamtéž, nesign., *Pieśń nowa o ucieczce do Egiptu Pana Jezusa z Panną Marią* – inc. *We czwartek wieczór, pierwszego marca* – Drukiem katolickiego wydawnictwa Fr. Orła i Syna we Frydku, Śląsk austr.

56 Muzeum Těšínska, sbírka kramářských tisků, sign. H 7376, *Pieśń nowa o najśw. Pannie Marii z Lord* – inc. *Po górach, dolinách rozlega się dzwon* – Nakł. kat. nakładelstwa F. Orła we Frydku, Śląsk austr. Czcionkami drukarni Józefa Orła we Frydku.

57 MEK, druki ulotne, nesign. *Powinszowania dla młodych do ślubu* – inc. *Do was, państwo młodzi, przemawiam te głosy* – Nakł. Katolickiego nakładelstwa F. Orła we Frydku, Śląsk austr.

58 Tamtéž, nesign., *Pieśń o pustelniku z ptaszkiem* – inc. *Dawna święta powieść niesie* – Drukiem i nakł. „katolickiej drukarni" Fr. Orła we Frydku.

59 Tamtéž, nesign., *Pieśń o żydowskich dzieciach* – inc. *Maluczko się zastanówcie, śpiewanie usłyszycie* – Drukiem i nakł. Katolickiej drukarni Fr. Orła w Frydku.

60 Tamtéž, nesign., *Pieśń o świętym Anielu Stróżu – inc. Mój stróżu Aniele, mój miły patronie* – Drukiem katolickiego wydawnictwa Fr. Orła i Syna we Frydku, Śląsk austr.

61 Tamtéž, nesign., *Pieśń nowa o sierotach w nędzy narzekających* – inc. *Ach, miłosierny, wszechmocny Boże* – Drukiem katolickiego wydawnictwa Fr. Orła i Syna we Frydku, Śląsk austr.

62 Tamtéž, nesign., *Opowiadanie o jednej duszy, która z czyśca przyszła i przez następującą modlitwę wyswobodzona była* – Nakł. Kat. nakładatel. Fr. Orła we Frydku (Śląsk austr.). Czcionkami drukarni Józefa Orła we Frydku.

63 VOCHALA, Joža: Lidová špalíčková literatura na Těšínsku : Zkušenost terénního průzkumu lidových písmáků na Těšínsku o české písni špalíčkové. *Těšínsko* 7, 1946, č. 13–14, s. 6.

64 KOTULA, F.: Ryciny, s. 240.

Dokladem toho, že činnost Orlovy tiskárny byla na polském území poměrně významná, jsou i zmínky o ní v polské odborné literatuře – nejen v monografii věnované wadovické tiskárně, s níž měl František Orel osobní kontakty,[65] ale i v základní starší práci věnované kramářské produkci obecně.[66] Orlova tiskárna je zde zmiňována v souvislosti s širokým oběhem kramářské literatury a tiskárnami mimo polské území, které tiskly polskojazyčné kramářské tisky za účelem importu do Polska. Františku Orlovi je dokonce věnováno samostatné heslo v polském biografickém slovníku tiskařů.[67] Tiskům pocházejícím z Orlovy tiskárny rovněž věnoval pozornost F. Kotula ve studii *Ryciny odpustowych pieśni*, v níž se zabývá obrazovou stránkou kramářských tisků.[68] Pro zajímavost uveďme, že autor vznáší „hypotézu", že *František Orel snad vydával i českojazyčné tisky*[69] – vidíme tedy, že Orel byl polskou odbornou veřejností považován spíše za tiskaře polskojazyčné literatury. Je pravděpodobné, že zástupci Orlovy stejně jako Procházkovy tiskárny prodávali na poutích v Čenstochové a Kalvárii Zebřidovské i českojazyčné písně. Jožа Vochala, dlouholetý badatel kramářské tvorby na území Slezska, uvedl, že poutníci z těchto poutních míst přinášeli české tisky.[70]

Závěr

Poutní tisky k polským poutním místům pocházející z tiskáren na českém území jsou zajímavým doplňujícím pramenem pro poznání rozšíření kultu polských poutních míst na českém území. Editorsko-vydavatelská praxe Orlovy tiskárny se utvářela pod vlivem obnoveného rozkvětu poutní tradice koncem 19. století, podpořeného rozvojem železniční dopravy, která zvýšila dostupnost poutních míst. Produkci Orlovy tiskárny determinovala i poloha na specifickém česko-polsko-německém etnickém pomezí, stejně jako osobní zkušenost Františka Orla s poutním provozem na území Haliče z doby, kdy se učil tiskařskému řemeslu. Ze skutečnosti, že Orlova tiskárna běžně tiskla česky, polsky i německy, lze usuzovat, že rozhodující roli hrála snaha uspokojit poptávku příjemců, nikoliv národnostní inklinace majitelů tiskárny. Koneckonců, tisky v různých jazycích dle aktuální poptávky neprodukovali jen Orlové, ale i další tiskaři v regionu. Naším bádáním byla také potvrzena skutečnost, že mezi tiskárnami docházelo k hojnému přejímání textů, a to i mezi tiskárnami, které tehdy ležely v různých státních útvarech. Získané poznatky dokládají existenci pozoruhodných česko-polských písňových vazeb a personálních vztahů regionálních tiskařů. Dokládají také širokou síť kulturních vazeb česko-polského pomezí, které budou předmětem dalšího bádání.

65 RATAJCZAK, T.: Książki.

66 DUNIN, Janusz: *Papierowy bandyta*. Łódź 1974, s. 50, 262.

67 TÝŽ: Orel, František. In: TREICHEL, Irena (ed.): *Słownik pracowników książki polskiej*. Warszawa – Łódź 1972, s. 644.

68 KOTULA, F.: Ryciny.

69 Tamtéž, s. 247.

70 VOCHALA, J.: Lidová špalíčková literatura, s. 4.

Summary

Czech-Polish Song's Relations as Exemplified by the Publishing Strategy of Orel's Printing House
Monika Szturcová

The editorial and publishing strategy of Frýdek printing house, which was founded by František Orel in 1877, was significantly influenced by the cult of the nearby pilgrimage sites in present-day Poland. These sites were: Częstochowa (which was popular throughout Bohemian lands) and Kalwaria Zebrzydowska (whose cult was limited to Cieszyn Silesia, the neighboring Moravian territories and northwestern Slovakia). František Orel, who was aware of the importance of the Galician market, founded a branch office in Kalwaria Zebrzydowska. Interestingly, there was a fair amount of convergence between the production of Orel's printing house and the production of printers in Upper Silesia, especially with the production of the printer František Foltyn in Wadowice, where František Orel learned the printing trade. Czech-Polish songs' relations, together with personal contacts between regional printers, illustrate the wide network of cultural relations in Czech-Polish borderlands.